

BÖLÜM 18 / CHAPTER 18

MEMLÜKLER DÖNEMİ DÂRÜLHADİSLERİ (7.-8./13.-14. ASIR ÖZELİNDE)

DÂR AL-HADITHS OF THE MAMLUK PERIOD (7-8TH/13-14TH CENTURIES)

Fatih ÇİMEN

Kırklareli Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Kırklareli, Türkiye

E-posta: fatihcimen77@gmail.com

DOI: 10.26650/B/AA07AA25.2023.010.18

Öz

Memlük Devleti'nin hüküm sürdüğü 7./13. asrın ikinci yarısından 10./16. asrın ortalarına kadar olan zaman dilimi (648-922), hadis ilimlerinin en verimli olduğu dönemlerden biridir. Önemli hadis kaynaklarına yazılan mufassal şerhler, râviler hakkında yazılmış muteber ricâl kitapları, hadis tarihinin en başarılı zevâid ve hadis usulü eserleri bu dönemin ürünleridir. Memlükler döneminde hadis ilminin gelişiminde birçok faktör söz konusudur. Moğol saldırıları nedeniyle İslâm coğrafyası içerisinde en güvenli bölge olması ve bu nedenle âlimler için toplanma merkezi teşkil etmesi yanında, Memlük sultanlarının ilme ve âlime olan saygı ve destekleri bunlar arasında sayılabilir. Hadis ilminin Memlükler dönemindeki gelişiminde bir diğer önemli etken ise aralarında İbnü's-Salâh (ö. 643/1245), Nevevî (ö. 676/1277), Mizzî (ö. 742/1341) ve Zehebî (ö. 748/1348) gibi bugün de hadis alanında otorite olarak kabul edilen isimlerin görev yaptığı dârülhadislerdir. Memlükler döneminde Mısır, Suriye, Kudüs ve Hicaz bölgelerinde müstakil olarak hadis ilmine dair eğitimlerin yapıldığı birçok dârülhadis kurulmuştur. Bu çalışmada Memlükler döneminin özellikle 7.8./13.-14. asırlarına tekabül eden diliminde, mezkûr bölgelerde kurulan dârülhadisler ve buralarda görev yapan muhaddisler ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: Hadis, Dârülhadis, Memlük, Muhaddis, İlim

Abstract

The period the Mamluks ruled, i.e. from the second half of the seventh to the mid-tenth century (648-922 AH), was one of the most productive periods of hadith sciences in Islamic history. The most detailed commentaries on major hadith compilations, most reliable books on hadith narrators, and the most famous zawā'id and hadith-style works in the history of hadith discipline were produced during this period. There are many factors that affected the development of the science of hadith during the Mamluk period. It was the safest center of scholarship in the contemporary Islamic lands in the face of Mongol threat, and Mamluk sultans' respect and support for scholars was mostly unmatched. Moreover, important hadith scholars such as Ibn al-Salâh (d. 643/1245), al-Nawawî (d. 676/1277), al-Mizzî (d. 742/1341) and al-Dhahabî (d. 748/1348) lived during this era. The period also witnessed the construction of many dâr al-hadiths in Egypt, Syria, Jerusalem, and Hijaz regions, where training on the science of

hadith was carried out independently. This paper will study the dār al-hadiths established in the abovementioned regions especially in the seventh and eighth centuries, as well as the hadith scholars working there.

Keywords: Hadith, Dār al-hadith, Mamluk, Muhaddith, Scholarly Activities

EXTENDED ABSTRACT

The period the Mamluks ruled, i.e. from the second half of the seventh to the mid-tenth hijrī century (648-922 AH), was one of the most productive periods of hadith sciences in Islamic history. The most detailed commentaries on major hadith compilations, most reliable books on hadith narrators, and the most famous *zawā'id* and hadith-style works in the history of hadith discipline were produced during this period. There are many factors that affected the development of the science of hadith during the Mamluk period. It was the safest center of scholarship in the contemporary Islamic lands in the face of Mongol threat, and Mamluk sultans' respect and support for scholars was mostly unmatched. Moreover, important hadith scholars such as Ibn al-Salāh (d. 643/1245), al-Nawawī (d. 676/1277), al-Mizzī (d. 742/1341) and al-Dhahabī (d. 748/1348) lived during this era. The period also witnessed the construction of many dār al-hadiths in Egypt, Syria, Jerusalem, and Hijaz regions, where training on the science of hadith was carried out independently. This paper will study the dār al-hadiths established in the abovementioned regions especially in the seventh and eighth centuries, as well as the hadith scholars working there.

In the history of Islam, educational activities first took place in various places nearby the Ka'ba. Then, the migration to Medina took place, and a mosque was built there soon after the hijra. It is possible to say that this holy place, known as al-Masjid al-Nabawī, was the first educational institution in the history of Islam. From the time of the Companions until the establishment of the madrasas, educational activities were carried out in various places such as schools, detached houses, palaces, and especially mosques. In the fourth century AH, educational activities were institutionalized with the establishment of dār al-'ilms in Baghdad and then with the establishment of the first systematic madrasa in Baghdad by Nizām al-Mulk (d. 485/1092) in 459 AH. Later, these madrasas spread to the Islamic geography by opening branches in Balkh, Basra, Mosul, and surrounding towns outside Baghdad. However, with the institutionalization, special places where every science would be studied and taught were needed, and special buildings were built in various cities under different names such as dar al-qurrā' and dār al-Qur'ān. In this context, institutions named dār al-hadith, dār al-sunna, dār al-sunna al-Nabawiyya, and dār al-sunna al-Muhammadiyya, in which the sciences of hadith were taught, were built.

The word *dār al-hadith* means the building where only hadith sciences are taught, and hadith-centered research is made, but it also expresses the formation of an academic structure in terms of the education of hadith sciences. Another equivalent of dār al-hadith in scientific life is seen in the context of *rihla* activities, which have a significant role in collecting and transferring hadiths to the next generations. Scholars traveled to different and distant cities to acquire the knowledge throughout Islamic history.

The first institution established under the name of dār al-hadith in the history of Islam is the dār al-hadith al-Nūriyya, which was commissioned by sultan Nūr al-Dīn Mahmūd b. Zangī (d. 569/1173) in Damascus in 563 AH, about a century after the establishment of the Nizāmiyya madrasas. The second dār al-hadith in Islamic geography is dār al-hadith al-Kāmiyya, which was built in Cairo in 621/1224 by an Ayyubid ruler, al-Malik al-Kāmil Nāsir al-Dīn (d. 635/1238). Later on, many dār al-hadiths were established in Baghdad, Mosul, and other cities including Damascus and Aleppo.

As a state that ruled for two and a half centuries in the Hijaz, Egypt, and Syria, the Mamluks established many dār al-hadith in these regions. For example, when we look at the sources, we see that there were eight dār al-hadith in Damascus before the Mamluks, especially in the seventh and eighth centuries. In addition to this, we see that eight more dār al-hadiths were established over the centuries. In this period, along with the dār al-hadiths allocated only

to the lessons related to the science of hadith, madrasas, where both the Qur'ān and hadith lessons were conducted together, were also established. al-Qūsiyya, which was founded by Shihāb al-Dīn al-Qūṣī in 653/1254, dār al-hadiths al-Sukkariyya and Ismā'īl b. Nafsiyya, which were built by Muhammad Sadaka al-Harrānī in 696/1297, are among the important dār al-hadiths established in Damascus. Leading muhaddiths such as al-Mizzī, al-Dhahabī, and Salāh al-Dīn 'Alā'ī served in this institution.

Salāh al-Dīn al-'Alā'ī is another significant name among the muhaddiths who served in the dār al-hadiths of Damascus. 'Alā'ī served at the dār al-hadith al-Sukkariyya for thirty years. During that time, he conducted beneficial lectures on the identification of the narrators, *takhrīj*, scripts, and texts and worked on obtaining the authentic and inerrant scripts of the narrations. 'Alā'ī al-Dīn al-Maqdisī was also interested in the *zabt* of the words in the text of hadiths. His teacher, 'Alam al-Dīn al-Birzālī, whom al-Dhahabī praises much, was involved in the compilation of authentic *juz*'s and hadith analysis.

It seems that no new dār al-hadith was established in Aleppo during the Mamluk period. Hadith classes in Aleppo were gathered both in the aforementioned dār al-hadiths and in the teaching circles organized in certain mosques of the city. It can be argued that the existence of the dār al-hadith established in the Ayyubid period and by Nūr al-Dīn Zangī and the central location of Damascus in terms of the study of hadith sciences could lead the Mamluk rulers not to undertake dār al-hadith construction projects in Aleppo. The dār al-hadiths al-Sahlūliyya and al-Nāṣiriyya mentioned in the sources, the dār al-hadith al-Bahā'iyya founded by Ibn Shaddād, and the dār al-hadiths endowed by Nūr al-Dīn Mahmūd b. Zangī and Ibn al-'Ajamī were built or endowed before the Mamluk period.

In Cairo, the dār al-hadith al-Kāmiliyya was established by al-Malik al-Kāmil, one of the Ayyubid sultans, before the Mamluks in 622/1223. Subsequently, two more dār al-hadith seem to have been established during the Mamluk period. One of them was the dār al-hadith al-Zāhiriyya built by the Mamluk sultan Baibars in 660/1261, where al-Dimyātī (d. 705/1306) served as a mudarris. The other is the dār al-hadith al-Shaykhūniyya built by amīr Sayf al-Dīn al-'Umarī in 757/1358, where scholars such as Ibn Hajar and al-Suyūtī taught.

During the Mamluk period, Jerusalem was a place of fruitful developments in the science of hadith. Especially al-Masjid al-Aqsā was a central place for the narration of hadith. In addition, dār al-hadiths were also established to study hadith sciences. These were the dār al-hadiths al-Tankīziyya, al-Haqqāriyya, and al-Sayfiyya.

To summarize, when we look at the dār al-hadith built during the Mamluk period, we see that they were concentrated in Damascus. The reason for this is the central position of this city, especially in terms of the education of hadith sciences. In addition, the fact that prominent muhaddiths such as al-Mizzī, al-Dhahabī, and al-'Alā'ī taught for a long time in the dār al-hadiths of Damascus can be considered as another evidence of the significance of Damascus. In regions such as Aleppo and Hijaz, where dār al-hadiths were not established, the education of hadith sciences was carried out in madrasas where Islamic sciences were taught along with the hadith circles established in mosques.

Giriş

İslâm dininin eğitime verdiği önem, gerek naslar gerekse tarihî gerçeklik bağlamında ortaya konmuş bir vakiydir. İslâm tarihinde eğitim faaliyetlerini, Hz. Peygamber'in risâletini ilk üç yıl zarfında Erkam'ın evinden yürüttüğü dikkate alınacak olursa buradan başlatmak mümkündür. Müslümanların yeterli sayıya ulaşmalarıyla birlikte bu faaliyetler, Kâbe ve çevresinde farklı mekânlarda sürdürülmüştür. Ardından Medine'ye hicret gerçekleşmiş ve burada ilk iş olarak bir mescid inşa edilmiştir. Mescid-i Nebevî olarak bilinen bu kutsal mekânın, İslâm tarihinde ilk eğitim kurumu olduğunu söylemek mümkündür.¹ Sahâbeden itibaren medreselerin kurulduğu döneme kadar olan zaman diliminde eğitim-öğretim faaliyetleri, camiler başta olmak üzere mektepler, müstakil evler ve saraylar şeklinde çeşitli mekânlarda yürütülmüştür.² 4./11. asra gelindiğinde ise Bağdat'ta dârüliminlerin kurulmaya başlaması³ ve ardından Nizâmülmülk (ö. 485/1092) tarafından 459/1067 yılında yine Bağdat'ta ilk sistemli medresenin kurulmasıyla birlikte eğitim faaliyetleri de kurumsallaşmıştır. Daha sonra bu medreseler, Bağdat dışında Belh, Basra, Musul ve çevre beldelerde şubeleri açılmak suretiyle İslâm coğrafyasına yayılmıştır.⁴ Nizâmiye medreseleri olarak bilinen bu medreselerde Kur'ân ve hadis başta olmak üzere İslâmî ilimlerin hepsi okutulmaktaydı. Ancak ihtisaslaşma ile birlikte, sistemli bir hüviyet kazandırmak ve alanlarında uzman yetiştirmek amacıyla her ilmin okutulacağı özel mekânlara ihtiyaç duyulmuş ve talipleri için çeşitli beldelerde dârülkurrâ, dârülkur'ân gibi isimlerle hususi binalar yapılmıştır. Bu bağlamda özel olarak hadis ilimlerinin öğretildiği dârülhadis, dârüssünne, dârü's-sünneti'n-nebeviyye ve dârü's-sünneti'l-Muhammediyye adlarında kurumlar inşa edilmiştir.⁵

Dârülhadis terkibi, sadece hadis ilimlerinin okutulup öğretildiği ve alana özel araştırmaların yapıldığı müessese anlamına gelmekle birlikte, hadis ilimlerinin eğitimi açısından akademik bir yapının oluşumunu da ifade etmektedir. Dolayısıyla tarih boyunca kurulan dârülhadisleri, birer akademik kurum olarak değerlendirmek mümkündür. Dârülhadislerin ilmî hayattaki bir diğer karşılığı ise hadislerin toplanması ve sonraki nesillere aktarılmasında büyük rolü bulunan rihle faaliyetleri bağlamında görülmektedir. Hadis ve hadise dair ilimleri elde etmek için farklı ve uzak beldelere yapılan yolculuklar, zamanla yerini belli merkezlerde açılan bu dârülhadislere bırakmıştır.

- 1 Mustafa Sabri Küçükbaşcı, Nebi Bozkurt, "Mescid-i Nebevî", *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV Yayınları, 2004), 29/281-290; Huriye Martı, *Hadis Usûl ve Hayat*, İstanbul: İnsan Yayınları, 2020, 59.
- 2 Bk. Ahmed Çelebi, *İslamda Eğitim Öğretim Tarihi*, çev. Ali Yardm, İstanbul: Damla Yayınları, 1983, 33-89; Ekrem Yücel, "Dâru'l-Hadislerin Doğuşunu Hazırlayan Sebepler", *Hadis Tetkikleri Dergisi* 13/1 (2015), 95-115.
- 3 Ebu'l-Fidâ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye* (Beirut: Dâru'l-Fikr, 1407/1986), 11/312.
- 4 Ebü'l-Hasen İzzüddîn İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi'l-târîh*, thk. Ömer Abdüsselam (Beirut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1417/1997), 8/204, 212; Abdülkerim Özaydın, "Nizâmiye Medresesi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2007), 33/188-101.
- 5 Dârülhadislerin kuruluşunu hazırlayan sebepler için bk. Ekrem Yücel, "Dâru'l-Hadislerin Doğuşunu Hazırlayan Sebepler", 98 vd.

1. İlk Dârülhadisler

6./12. asır, hadis usulünün sistemleşme sürecini büyük ölçüde tamamladığı, rihle faaliyetlerine duyulan cazibenin azaldığı ve ihtisaslaşmaya yönelik temayüllerin ortaya çıktığı bir dönemdir. Bu durum aynı zamanda sadece hadis alanında uzmanlık çalışmalarının yapılacağını ve sonradan dârülhadis olarak isimlendirilecek yeni mekânların inşasını da gündeme getirmiştir.⁶ Bu bağlamda İslâm tarihinde dârülhadis ismiyle kurulan ilk kurum, Ebû Bekr Ahmed b. İshâk es-Sıbgî (ö. 342/953) tarafından kurulan dârüssünneyi hariçte tutacak olursak, Nizâmiye medreselerinden yaklaşık bir asır sonra 563/1168 yılında Selçuklu atabeglerinden Sultan Nureddin Mahmud Zengî (ö. 569/1173) tarafından Dımaşk'ta yaptırılan Nûriyye Dârülhadisi'dir. Bu kurumun ilk müdürü de meşhur muhaddis İbn Asâkir'dir (ö. 571/1175).⁷ İslâm coğrafyasında ikinci dârülhadis ise yaklaşık altmış yıl sonra Kahire'de Eyyûbi hükümdarlarından el-Melikü'l-Kâmil Nâsîrüddîn Muhammed (ö. 635/1238) tarafından 621/1224 yılında inşa edilen ve ilk müderrisliğini İbn Dıhye'nin yaptığı Kâmilîyye Dârülhadisi'dir.⁸ Daha sonraları başta Dımaşk ve Halep olmak üzere Bağdat, Musul ve birçok bölgede yeni dârülhadisler kurulmaya başlamıştır.⁹

2. Memlûkler Dönemi Dârülhadisleri

Memlûkler, Mısır, Suriye ve Kudüs'le birlikte Hicaz'ı da içine alan bir bölgede iki buçuk asır hüküm sürmüş bir devlettir. Aşağıda söz konusu bu bölgelerde 7.-8./13.-14. asırlar içerisinde inşa edilmiş olan dârülhadislere dair bilgiler aktarılacaktır.

2.1. Dımaşk'taki Dârülhadisler

Memlûkler döneminde Dımaşk'taki dârülhadislerin sayısına ve mahiyetlerine dair en ayrıntılı bilgileri Nuaymî'nin (ö. 927/1521) bu alandaki ilk ve en kapsamlı eser olan *ed-Dâris fi târihi'l-medâris*'inde bulmak mümkündür.¹⁰ *ed-Dâris*'teki bilgileri tetkik ettiğimizde Dı-

6 Abdullah Hikmet Atan, "Dâru'l-Hadisleri Ortaya Çıkaran Temel Nedenler ve İslam Kültür Dünyasındaki Yeri", *Anadolu'nun İslamlaşma Sürecinde Dâru'l-Hadisler* (Eylül 2012), 33-38,

7 Abdülkadir b. Muhammed en-Nuaymî, *ed-Dâris fi târihi'l-medâris*, thk. İbrahim Şemsüddin (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1410/1990), 1/74; Nebi Bozkurt, "Dârülhadis", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 8/533.

8 Ebû Abdillâh Şemsüddin ez-Zehebî, *Târîhu'l-İslâm ve veşeyâtü'l-meşâhîr ve'l-a'lâm*, thk. Beşşâr Avvâd (Tunus: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1423/2003), 13/631; Ebû'l-Fazl Celâlüddin es-Süyûtî, *Târîhu'l-hulefâ*, thk. Hamdi Timurtaş, (Kahire: Mektebetü Nezzâr, 1425/2004), 323.

9 Abdullah Hikmet Atan, "Dâru'l-Hadislerin Ortaya Çıkışı ve Hadis Öğretimine Katkısı", *Uluslararası Katılımlı Sempozyum: Anadolu'da Hadis Geleneği ve Dâru'l-Hadisler*, ed. Muhiittin Düzenli, (Nisan 2011), 110.

10 Nuaymî'nin *ed-Dâris fi târihi'l-medâris*'i, Dımaşk'ta medreselerin ilk kurulduğu tarihten müellifin yaşadığı yıllara kadar dört yüzyıl süreyle şehirdeki ilim müesseselerine dair telif edilmiş ilk ve en kapsamlı eseridir. Kitapta medreseler ihtisas alanlarına göre düzenlenmiş olup dâru'l-Kur'ân, dârülhadis, Şâfiî, Hanefî, Mâlikî ve Hanbelî medreseleri, tekke ve zâviyeler, türbeler, mescid ve camiler sırasıyla anlatılmıştır. Her kurumun Dımaşk'ta inşa edildiği yer, banisinin biyografisi, vakıf şartları ve tahsis edilen vakıflar, burada okutulan

maşk'ta Memlûklerden önce sekiz dârülhadisin bulunduğunu, Memlûkler döneminde özellikle 7.-8./13.-14. asırlar içerisinde sekiz dârülhadisin daha kurulduğunu görmekteyiz.¹¹ Bu dönemde sadece hadis ilmiyle ilgili derslere tahsis edilen dârülhadislerle birlikte, hem Kur'ân hem de hadis derslerinin beraberce yürütüldüğü medreseler de tesis edilmiştir. Bunların isimlerini ve hangi tarihte kimler tarafından kurulduğunu gösteren tablo şöyledir:

S.No	Dârülhadis	Kurucu/Vakfeden	Tarihi
1	Küsiyye Dârülhadisi ¹²	Şihâbüddin el-Kûsî	653/1254
2	Şukayşakiyye Dârülhadisi ¹³	İbn Şukayşika	656/1257
3	Sükkeriyye Dârülhadisi ¹⁴	Sultan Baybars	674/1275
4	Sâmeriyye Dârülhadisi ¹⁵	Ahmed b. Muhammed es-Sâmerrî	696/1297
5	Nefisiyye Dârülhadisi ¹⁶	İsmail b. Muhammed Sadaka el-Harrânî	696/1297
6	Devâdâriyye Dârülhadisi ¹⁷	Emîr Sencer Devâdârî	698/1299
7	Behâiyye Dârülhadisi ¹⁸	Behâüddin el-Kâsım	723/1324
8	Hımsiyye Dârülhadisi ¹⁹	Sâhibü Hıms	726/1327
9	Kalânisiyye Dârülhadisi ²⁰	İzzüddin İbnü'l-Kalânîsî	729/1330
10	Tenkîziyye Dârülkur'ân ve'l-hadisi ²¹	Seyfüddin Tenkîz	728/1329
11	Sabâbiyye Dârülkur'ân ve'l-hadisi ²²	Şemsüddin İbnü's-Sabâb	738/1339
12	Mabediyye Dârülkur'ân ve'l-hadisi ²³		748/1349

2.1.1. Dımaşk'taki Dârülhadislerde Görev Yapan Muhaddisler

Kaynaklardan tespit edilebildiği kadarıyla yukarıda isimleri zikredilen dârülhadislerde hocalık yapan muhaddislerin isimlerini gösteren tablo ise şöyledir:

	kitaplarla ders veren müderrislerin hâl tercümelere yazılmıştır.
11	Memlûkler döneminde Dımaşk'taki dârülhadislerin toplam sayısı on altı olmaktadır. Bu aynı zamanda İsmail Yiğit'in belirttiği sayı ile de aynıdır. Bk. İsmail Yiğit, <i>Memlûkler</i> , (İstanbul: Kayıhan Yayınları, 2015), 246.
12	Nuaymî, <i>ed-Dâris fî târihi'l-medâris</i> , 1/72, 333.
13	Nuaymî, <i>ed-Dâris fî târihi'l-medâris</i> , 1/60.
14	Nuaymî, <i>ed-Dâris fî târihi'l-medâris</i> , 1/56.
15	Nuaymî, <i>ed-Dâris fî târihi'l-medâris</i> , 1/54.
16	Nuaymî, <i>ed-Dâris fî târihi'l-medâris</i> , 1/84.
17	Nuaymî, <i>ed-Dâris fî târihi'l-medâris</i> , 1/49.
18	Nuaymî, <i>ed-Dâris fî târihi'l-medâris</i> , 1/43.
19	İbn Kesîr, <i>el-Bidâye ve'n-nihâye</i> , 14/24; Nuaymî, <i>ed-Dâris fî târihi'l-medâris</i> , 1/45.
20	Nuaymî, <i>ed-Dâris fî târihi'l-medâris</i> , 1/71; Yukarıdaki dârülhadislerle ilgili ayrıca bk. Muhammed b. Abdürrezzâk Kürd Ali, <i>Hıtatu's-Şâm</i> (Dımaşk: Mektebetü'n-Nürî, 1403/1983), 6/71 vd.
21	Nuaymî, <i>ed-Dâris fî târihi'l-medâris</i> , 1/91; Kürd Ali, <i>Hıtatu's-Şâm</i> , 6/74.
22	Nuaymî, <i>ed-Dâris fî târihi'l-medâris</i> , 1/94; Kürd Ali, <i>Hıtatu's-Şâm</i> , 6/74.
23	Nuaymî, <i>ed-Dâris fî târihi'l-medâris</i> , 1/95; Kürd Ali, <i>Hıtatu's-Şâm</i> , 6/74.

S.No	Muhaddis	Görev Yeri
1	Şihâbeddin İbn Teymiyye (ö. 682/1283) ²⁴	Sükkeriyye Dârülhadisi
2	Alâeddin el-Kindî (ö. 716/1316) ²⁵	Nefisiyye Dârülhadisi
	Alâeddin b. el-Attâr (ö. 724/1324) ²⁶	Küsiyye Dârülhadisi, Devâdâriyye Dârülhadisi
3	Takiyyüddin İbn Teymiyye (ö. 728/1328) ²⁷	Sükkeriyye Dârülhadisi
4	Alemüddin el-Birzâlî (ö. 739/1339) ²⁸	Nefisiyye Dârülhadisi
5	Mizzî (ö. 742/1341) ²⁹	Şukayşakiyye Dârülhadisi
6	Mizzî (ö. 742/1341) ³⁰	Hımsiyye Dârülhadisi
7	Zehebî (ö. 748/1348) ³¹	Sükkeriyye Dârülhadisi
8	Zehebî (ö. 748/1348) ³²	Nefisiyye Dârülhadisi
9	Sadreddin Süleyman el-Mâlikî (ö. 749/1349)	Sükkeriyye Dârülhadisi
10	Selahaddin el-Alâî (ö. 761/1359) ³³	Hımsiyye Dârülhadisi, Sükkeriyye Dârülhadisi
11	Ebü'l-Mehâsin el-Hüseynî (ö. 765/1364) ³⁴	Behâiyye Dârülhadisi
12	Muhyiddin Trablusî ³⁵	Hımsiyye Dârülhadisi
13	Şihâb el-Ezraî (ö. 783/1381) ³⁶	Behâiyye Dârülhadisi
14	Alâeddin Attâr ³⁷	Devâdâriyye Dârülhadisi
15	Şihâb b. Kavvâm ³⁸	Sâmeriyye Dârülhadisi
16	Alâeddin el-Makdisî ³⁹	Hımsiyye Dârülhadisi

Yukarıdaki tabloda isimleri zikredilen muhaddislerin görev yerlerinde ne gibi ilmî çalışmalar yaptığını dair bilgilerin, bu tebliğin sınırlarını aşacak mahiyette olduğunu belirtmek gerekmektedir. Bununla birlikte kimi muhaddislerin çalışmalarına kısaca da olsa değinilecektir.

24 İbn Kesîr, *el-Bidâye ve 'n-nihâye*, 13/303.

25 İbn Kesîr, *el-Bidâye ve 'n-nihâye*, 14/78.

26 Nuaymî, *ed-Dâris fî târihi 'l-medâris*, 1/49, 52, 73.

27 İbn Kesîr, *el-Bidâye ve 'n-nihâye*, 13/303.

28 Nuaymî, *ed-Dâris fî târihi 'l-medâris*, 1/85.

29 Nuaymî, *ed-Dâris fî târihi 'l-medâris*, 1/61; Muhammed Şâkir el-Kütübî, *Fevâtü 'l-vefeyât*, thk. İhsan Abbâs, (Beyrut: Dâru Sâdir, 1393/1974), 4/185.

30 Nuaymî, *ed-Dâris fî târihi 'l-medâris*, 1/45.

31 Nuaymî, *ed-Dâris fî târihi 'l-medâris*, 1/59.

32 Nuaymî, *ed-Dâris fî târihi 'l-medâris*, 1/60.

33 Nuaymî, *ed-Dâris fî târihi 'l-medâris*, 1/45.

34 Nuaymî, *ed-Dâris fî târihi 'l-medâris*, 1/45.

35 İbn Kesîr, *el-Bidâye ve 'n-nihâye*, 14/124, 177.

36 Nuaymî, *ed-Dâris fî târihi 'l-medâris*, 1/44.

37 Nuaymî, *ed-Dâris fî târihi 'l-medâris*, 1/52.

38 Nuaymî, *ed-Dâris fî târihi 'l-medâris*, 1/56.

39 Nuaymî, *ed-Dâris fî târihi 'l-medâris*, 1/49.

Örneğin İbn Teymiyye'nin Sükkeriyye Dârülhadisi'nde görev yaparken hadislerin tahlili ve ricâl bilgileri konusunda dersler verdiği bu derslerin oldukça faydalı ve güzel bir ortamda sürdürüldüğüne dair bilgiler bulunmaktadır.⁴⁰ Alâeddin el-Kindî, Nefisiyye Dârülhadisi'nde *Buhârî* okumaları ile birlikte sık sık hadis rivayetiyle meşgul olmuştur.⁴¹ Ebü'l-Mehâsin bir yandan hadis cüzleri telif ederken bir yandan da hadis tahrîc faaliyeti ve Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'indeki râviler ile ilgili çalışmalar yürütmüştür.⁴²

Dımaşk'taki dârülhadislerde görev yapan muhaddisler içinde dikkat çeken bir diğer isim Selahaddin el-Alâî'dir. Alâî, otuz yıl süreyle Sükkeriyye Dârülhadisi'nde görev yapmış ve bu dönemde râvileri tanıma, tahrîc, sened ve metinlerdeki birtakım hususlarla ilgili oldukça faydalı dersler icra etmiş, rivayetlerin âlî ve nâzil senedlerini elde etmek için çalışmalar yapmıştır.⁴³ Alâeddin el-Makdisî de hadislerin metnindeki lafızların zabtı konusuyla ilgilenmiştir.⁴⁴ Zehebî'nin kendisiyle iftihar ettiği hocası Alemüddin el-Birzâlî ise sahih cüzlerin telifi ve hadis tahrîc çalışmalarında bulunmuştur.⁴⁵ Şüphesiz yapılacak daha kapsamlı araştırmalar ile muhaddislerin dârülhadislerde ne gibi akademik çalışmalar yaptıklarına dair tafsilatlı bilgiler elde etmek mümkündür. Onların bu çalışmaları, bugünün akademisyenleri için hadis alanında ne tür çalışmalar yapılması gerektiği konusunda fikir vermesi açısından önem arz etmektedir.

2.2. Halep'teki Dârülhadisler

Memlükler döneminde tespit edilebildiği kadarıyla Halep'te yeni bir dârülhadis kurulmamıştır. Bu dönemde Halep'teki hadis dersleri gerek mezkûr dârülhadislerde gerekse belli camilerde teşkil edilen ders halkalarında icra edilmiştir.⁴⁶ Bunda, Eyyûbîler döneminde ve Nureddin Zengî tarafından kurulan dârülhadislerin varlığı ve bir de hadis ilimlerinin tahsili açısından Dımaşk'ın merkezî konumunun etkili olduğunu söylemek mümkündür.⁴⁷ Kaynaklarda isimleri geçen Sehlûliyye ve Nâsriyye dârülhadisleri ile İbn Şeddâd tarafından kurulan Behâiyye Dârülhadisi ile Nureddin Mahmud Zengî ve İbnü'l-Acemî'nin vakfettikleri dârülhadisler, Memlüklerden önce inşa edilmiş veya vakfedilmiş olanlardır.

40 İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 13/303.

41 İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 114/78; Nuaymî, *ed-Dâris fî târihi'l-medâris*, 1/95.

42 Nuaymî, *ed-Dâris fî târihi'l-medâris*, 1/45.

43 Nuaymî, *ed-Dâris fî târihi'l-medâris*, 1/45.

44 Nuaymî, *ed-Dâris fî târihi'l-medâris*, 1/49.

45 Ebu'l-Haccâc Cemalüddin Mizzî, *Tehzîbü'l-kemâl*, thk. Beşar Avvâd, (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1400/1980), 1/18; Nuaymî, *ed-Dâris fî târihi'l-medâris*, 1/83.

46 Bk. Esra Atmaca, *Halep'te İlmî Hayat*, (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2016), 176-181; Ekrem Yücel, "Coğrafi Merkezleri Bakımından Dâru'l-Hadisler", *Anadolu'nun İslamlaşma Sürecinde Dâru'l-Hadisler* (Eylül 2012, 2013), 170.

47 Muntasır Mahmud Saytân, *et-Terbite ve't-ta'lim fî bilâdi's-Şâm fî devleti'l-Memâliki'l-Bahriyye*, (Ürdün: Mutah Üniversitesi, Doktora tezi, 2008), 77.

2.3. Kahire'deki Dârülhadisler

Kahire'de Memlûklerden önce Eyyûbî sultanlarından Melik el-Kâmil tarafından 622/1223 yılında Kâmiliyye Dârülhadisi kurulmuştur. Ardından Memlûkler döneminde tespit edilebildiği kadarıyla iki dârülhadis daha açılmıştır. Bunlardan biri Memlûk Sultanı Baybars'ın 660/1261 yılında inşa ettiği ve Dimyâtî'nin (ö. 705/1306) müderrislik yaptığı Zâhiriyye Dârülhadisi'dir.⁴⁸ Diğeri ise Emîr Seyfeddin Umerî'nin 757/1358 yılında yaptırdığı, İbn Hacer ve Süyûtî gibi isimlerin de müderrislik yaptığı Şeyhûniyye Dârülhadisi'dir.⁴⁹

Memlûkler döneminde Zâhiriyye ve Şeyhûniyye dârülhadislerinde görev yapan bazı müderrisler şunlardır:

S.No	Zâhiriyye Dârülhadisi	Şeyhûniyye Dârülhadisi
1	İbn Ebî Cerâde (ö. 677/1278) ⁵⁰	Ekmeleddin Bâbertî (ö. 786/1384) ⁵¹
2	Ebû İshak el-Levrî (ö. 687/1288) ⁵²	Cemaleddin el-Acemî (ö. 799/1391) ⁵³
3	Takıyyüddin el-Vâstî (ö. 692/1293) ⁵⁴	İbn İvaz (ö. 805/1397) ⁵⁵
4	İzzeddin Ebü'l-Feth el-Esedî (ö. 692/1293) ⁵⁶	
5	İzzeddin Ebü'l-Abbâs (ö. 694/1295) ⁵⁷	
6	Afîfüddin el-Âmidî (ö. 726/1344) ⁵⁸	
7	Zehebî ⁵⁹	
8	Şihâbüddin el-Ezraî (ö. 783/1381) ⁶⁰	
9	Necmeddin İbnü'l-Câbî (ö. 787/1385) ⁶¹	

48 Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 15/740, 957. Bu dârülhadis Medresetü'z-Zâhiriyye ismiyle de zikredilmektedir. Bk. Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 15/9, 623, 755.

49 Süyûtî, *Husnü'l-muhâdara fî târihi Mısır ve'l-Kahire*, thk. Muhammed Ebu'l-Fadl (Mısır: Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabîyye, 1387/1967), 1/440, 462, 471, 472; Ayrıca bk. Ekrem Yücel, "Coğrafi Merkezleri Bakımından Dâru'l-Hadisler", 172.

50 Nuaymî, *ed-Dâris fî târihi'l-medâris*, 1/393.

51 Süyûtî, *Husnü'l-muhâdara*, 1/471.

52 Nuaymî, *ed-Dâris fî târihi'l-medâris*, 1/268.

53 Süyûtî, *Husnü'l-muhâdara*, 1/472.

54 Nuaymî, *ed-Dâris fî târihi'l-medâris*, 2/65.

55 Süyûtî, *Husnü'l-muhâdara*, 1/462.

56 Nuaymî, *ed-Dâris fî târihi'l-medâris*, 1/260.

57 Nuaymî, *ed-Dâris fî târihi'l-medâris*, 1/269.

58 Nuaymî, *ed-Dâris fî târihi'l-medâris*, 1/270.

59 Nuaymî, *ed-Dâris fî târihi'l-medâris*, 1/60.

60 Nuaymî, *ed-Dâris fî târihi'l-medâris*, 1/44.

61 Nuaymî, *ed-Dâris fî târihi'l-medâris*, 1/81.

2.4. Kudüs'teki Dârülhadisler

Memlûkler döneminde Kudüs, hadis ilmi açısından olumlu gelişmelerin yaşandığı bir belde olmuştur. Özellikle Mescid-i Aksâ, hadis rivayeti konusunda merkezî bir konumdadır.⁶² Bununla birlikte hadis ilimlerinin tedrisi için dârülhadisler de kurulmuştur. Bu dârülhadisleri şöyle sıralamak mümkündür:

S.No	Dârülhadis	Kurucu/Vakfeden	Tarihi
1	Tenkîziyye Medresesi ⁶³	Seyfüddin Tenkîz	729/1347
2	Hekkâriyye Dârülhadisi ⁶⁴	Emîr Şerefüddin İsa el-Hakkârî	666/1267
3	Seyfiyye Dârülhadisi ⁶⁵		

Dımaşk'taki Hımsıyye Dârülhadisi ve Sükkeriyye Dârülhadisi'nde görev yapan Selahaddin el-Alâî, Kudüs'teki hem Seyfiyye Dârülhadisi'nde hem de Tenkîziyye'de görev yapmıştır.⁶⁶ Cemâleddin Ebû Muhammed el-Havâssî, Kâdî Alâeddin el-Makdisî de Tenkîziyye Medresesi'nde görev yapan muhaddislerdendir.⁶⁷ Ayrıca Alâeddin el-Havârî (ö. 830/1426), Hekkâriyye Dârülhadisi'nde hadis dersleri vermiştir.⁶⁸

2.5. Hicaz Bölgesi

Memlûklerin kurulduğu 7./13. asrın ortalarından 9./15. asra kadar olan dönemde Mekke ve Medine'de sayıları yirmiyi bulan medreseler inşa edilmiştir. Ancak kaynaklarda yapılan araştırma neticesinde buralarda dârülhadis kurulduğuna dair herhangi bir bilgiye rastlanmamıştır. Nitekim bu konuda doktora tezi bulunan Sâlih Yusuf da bunu teyit etmektedir.⁶⁹ Bu durum, Memlûk sultanları için ilk bakışta olumsuz bir durum arz etse de Hicaz bölgesinde gerek Mescid-i Nebevî gerekse Mescid-i Harâm bölgesinde halka açık hadis derslerinin sü-

62 Bk. Muhammed Zârî, *el-Hayâtü'l-fikriyye ve ş-sikâfiyye fî medîneti'l-Kudüs fî'l-ahdi'l-Memlûkiyyi*, (Filistin: İslam Üniversitesi, Yüksek lisans tezi, 2014), 115 vd.

63 Bu medrese Kudüs'ün en büyük medresesidir. Ârif Paşa bu medresenin dârülhadis olduğunu ifade etmektedir. Bk. Ârif Paşa, *Târîhu'l-Kudüs*, (Mısır: Dâru'l-Meârif, 1951), 91.

64 Şemsüddin Ebu'l-Hayr es-Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-lâmi' li-ehli'l-karni't-tâsi'* (Beirut: Menşürâtü Dâru Mektebeti'l-Hayât, ts.), 5/261; Ârif Paşa el-Ârif, *Târîhu'l-Kudüs*, 87.

65 Nuaymî, *ed-Dâris fî târihi'l-medâris*, 1/47; Ekrem Yücel, "Coğrafi Merkezleri Bakımından Dâru'l-Hadisler", *Anadolu'nun İslamlaşma Sürecinde Dâru'l-Hadisler*, 173.

66 Ebübekir b. Ahmed İbn Kâdî eş-Şeybe, *Tabakâtü'ş-Şâfiyye*, thk. Abdülalîm Hân (Beirut: Âlemü'l-Kütüb, 1407/1986), 3/91; Nuaymî, *ed-Dâris fî târihi'l-medâris*, 1/47.

67 İbn Hacer el-Askalânî, *ed-Dürerü'l-kâmine fî a'yâni'l-mietî's-sâmine*, thk. Muhammed Abdülmuîd (Hindistan: Meclisü Dâirati'l-Meârifî'l-Osmâniyye, 1392/1972), 1/286.

68 Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-lâmi'*, 5/261; Ayrıca bk. Abdülcelîl Hasan, *el-Medâris fî Beyti'l-Makdis fî'l-asrayni'l-Eyyûbiyyi ve'l-Memlûkiyyi*, (Uman: Vizâretü's-Sikâfe, 2009), 188.

69 Salih Yusuf Ma'tûk, *İlmü'l-hadis fî'l-Mekketi'l-Mükerrime hülâle'l-asri'l-Memlûkiyyi*, (Medine: Ümmül-Kurâ Üniversitesi, Doktora tezi, 1407/1986), 190.

rekliliği, bunun yanında söz konusu medreselerde özel hadis derslerinin icra ediliyor olması bu bölgeye özel bir durum olarak değerlendirilebilir.⁷⁰

Sonuç

Mescid-i Nebevî ile başlayan İslâmî ilimlerin eğitim-öğretim faaliyeti, camiler, mektepler ve saraylar gibi çeşitli mekânlarda sürdürülmüş, nihayetinde medreselerin kurulmasıyla birlikte kurumsal bir kimliğe kavuşmuştur. Daha sonraları alanında uzman yetiştirmek gibi birçok ihtiyacın karşılanması amacıyla dârülhadisler gibi ihtisas kurumları inşa edilmiştir. Bu bağlamda ilk dârülhadis 563/1167 yılında Selçuklu atabeglerinden Sultan Nureddin Mahmud Zengî tarafından Dımaşk'ta yaptırılan Nûriyye Dârülhadisi'dir. Daha sonra Dımaşk ve Halep başta olmak üzere Bağdat, Musul ve birçok bölgede yeni dârülhadisler kurulmuştur.

Memlükler dönemi, hadis ve fıkıh başta olmak üzere İslâmî ilimler açısından oldukça velut bir dönem olmuştur. Bunda siyasi birtakım faktörlerin etkisi kabul edilse de özellikle hadis ilimleri açısından dârülhadislerin önemli rol oynadığını söylemek mümkündür. Memlüklerin iki buçuk asır boyunca hüküm sürdüğü Mısır, Suriye ve Kudüs'le birlikte Hicaz'ı da içine alan bölgede gerek Memlüklerden önce gerekse Memlükler döneminde önemli sayıda dârülhadis inşa edildiği görülmektedir. Memlüklerin özellikle 7.-8./13.-14. asırları incelendiğinde Dımaşk'ta on bir, Kahire'de iki ve Kudüs'te üç olmak üzere toplamda on altı yeni dârülhadisin kurulduğu görülmektedir. Dârülhadislerin Dımaşk'ta yoğunlukta olmasının sebebi, buranın özellikle hadis ilimlerinin eğitim-öğretimi noktasında merkezî konumudur. Bununla birlikte Mizzî, Zehebî ve Alâî gibi önemli muhaddislerin Dımaşk'taki dârülhadislerde uzun süre görev yapmış olmaları da Dımaşk'ın önemini arttıran bir diğer etken olarak ifade edilebilir. Nitekim o dönem âlimlerinin biyografileri incelendiğinde özellikle fukahannın hadis ilmini tahsil etmek için Dımaşk'ı tercih ettiği görülmektedir. Halep ve Hicaz gibi dârülhadis kurulmayan bölgelerde ise hadis ilimlerinin eğitim-öğretim faaliyeti camilerde kurulan hadis halkalarıyla birlikte İslâmî ilimlerin okutulduğu medreselerde sürdürülmüştür.

Dımaşk başta olmak üzere diğer bölgelerde kurulan dârülhadislerde görev yapan muhaddisler, görev süreleri içerisinde icra ettikleri hadis dersleri yanında, ilmî çalışmalar da yürütmüşlerdir. Söz konusu çalışmaları, râvileri tanıma, tahrîc, sened ve metinlerdeki birtakım hususların tahlili, âlî ve nâzil senedlerin elde edilmesi, hadislerin metinleri ile ilgili problemlerin çözümü ve sahih hadis cüzlerinin telifi çalışmaları gibi başlıklar altında toplamak mümkündür. Gerek Memlükler dönemindeki dârülhadislerin müfredatlarına gerekse buralarda görev yapan

70 Bilgi için bk. Salih Yusuf Ma'tûk, *İlmü'l-hadis fi'l-Mekketi'l-Mükerrreme hulâle'l-asri'l-Memlûkiyyi*; Atan, "Dâru'l-Hadisleri Ortaya Çıkaran Temel Nedenler ve İslam Kültür Dünyasındaki Yeri", *Anadolu'nun İslamlaşma Sürecinde Dâru'l-Hadisler*, 174.

muhaddislerin akademik çalışmalarına yönelik yapılacak daha kapsamlı araştırmalar ile elde edilecek sonuçlar, bugün hadis alanında yapılan ve yapılacak çalışmaların mahiyetini belirleme noktasındaki problemlerin çözümüne katkı sağlayacaktır.

Kaynakça / References

- Abdülcelil Hasan. *el-Medâris fi Beyti'l-Makdis fi'l-asrayni'l-Eyyübiyyi ve'l-Memlûkiyyi*. Ummân: Vizâretü's-Sikâfe, 2009.
- Ârif Paşa, *Târîhu'l-Kudüs*. Mısır: Dâru'l-Meârif, 1951.
- Atan, Abdullah Hikmet. “Dâru'l-Hadisleri Ortaya Çıkaran Temel Nedenler ve İslam Kültür Dünyasındaki Yeri”. *Anadolu'nun İslamlaşma Sürecinde Dâru'l-Hadisler* (Eylül 2012), 33-38.
- Atan, Abdullah Hikmet. “Dâru'l-Hadislerin Ortaya Çıkışı ve Hadis Öğretimine Katkısı”. *Uluslararası Katılımlı Sempozyum: Anadolu'da Hadis Geleneği ve Dâru'l-Hadisler*. 2011.
- Atmaca, Esra. *Halep'te İlmî Hayat*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2016.
- Bozkurt, Nebi. “Dârülhadis”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 1993, 8/533.
- Çelebi, Ahmed. *İslamda Eğitim Öğretim Tarihi*. çev. Ali Yardm. İstanbul: Damla Yayınları, 1983.
- İbn Hacer el-Askalânî. *ed-Dürerü'l-kâmine fi a'yâni'l-mieti's-sâmine*. thk. Muhammed Abdülmuîd. 6 Cilt. Hindistan: Meclisü Dâirati'l-Meârifî'l-Osmâniyye, 2. Basım, 1392/1972.
- İbn Kâdi eş-Şeybe, Ebûbekir b. Ahmed. *Tabakâtü's-Şâfiyye*. thk. Abdülalîm Hân, 4 Cilt. Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1407/1986.
- İbn Kesir, Ebu'l-Fidâ. *el-Bidâye ve'n-nihâye*. 15 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1407/1986.
- İbnü'l-Esir, Ebü'l-Hasen İzzüddîn. *el-Kâmil fi't-târîh*, thk. Ömer Abdüsselam. 10 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1417/1997.
- Küçükaşçı, Mustafa Sabri. “Mescid-i Nebevi”. *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi*. Ankara: TDV Yayınları, 2004.
- Martı, Huriye. *Hadis Usûlü ve Hayat*. İstanbul: İnsan Yayınları, 2020.
- Mizzî, Ebu'l-Haccâc Cemalüddin. *Tehzîbü'l-kemâl*. thk. Beşar Avvâd. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1400/1980.
- Muhammed b. Abdürrezzâk Kürd Ali. *Hutatu's-Şâm*, 2. Basım. 6 Cilt. (Dımaşk: Mektebetü'n-Nürî, 1403/1983)
- Muhammed Şâkir el-Kütübî. *Fevâtü'l-vefeyât*, 4 Cilt. thk. İhsan Abbâs, (Beyrut: Dâru Sâdır, 1393/1974)
- Muhammed Zâri'. *el-Hayâtü'l-fikriyye ve's-sikâfiyye fi medîneti'l-Kudüs fi'l-ahdi'l-Memlûkiyyi*. Filistin: İslam Üniversitesi, Yüksek lisans tezi, 2014).
- Muntasır Mahmud Saytân. *et-Terbite ve't-ta'lim fi bilâdi's-Şâm fi devleti'l-Memâlikî'l-Bahriyye*, Ürdün: Mutah Üniversitesi, Doktora Tezi, 2008.
- Nuaymî, Abdülkadir b. Muhammed. *ed-Dâris fi târihi'l-medâris*. thk. İbrahim Şemsüddin. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1410/1990.
- Özaydın, Abdülkerim. “Nizâmiyye Medresesi”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2007, 33/188-101.
- Salih Yusuf Ma'tûk. *İlmü'l-hadis fi'l-Mekketi'l-Mükerreme hülâle'l-asri'l-Memlûkiyyi*. Medine: Ümmül-Kurâ Üniversitesi, Doktora Tezi, 1407/1986.
- Şehâvî, Şemsüddin Ebu'l-Hayr. *ed-Dav'ü'l-lâmi' li-ehli'l-karni't-tâsi'*. 6 Cilt. Beyrut: Menşürâtü Dâru Mektebeti'l-Hayât, ts.
- Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn. *Husnü'l-muhâdara fi târihi Mısır ve'l-Kahire*. thk. Muhammed Ebu'l-Fadl. 2 Cilt. Mısır: Dâru İhyâi'l-Kütübî'l-Arabîyye, 1387/1967.
- Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn. *Târîhu'l-hulefâ*. thk. Hamdi Timurtaş. Kahire: Mektebetü Nezzâr, 1425/2004.

Yiğit, İsmail. *Memlükler*. İstanbul: Kayıhan Yayınları, 2015.

Yücel, Ekrem. “Coğrafi Merkezleri Bakımından Dâru’l-Hadisler”. *Anadolu’nun İslamlaşma Sürecinde Dâru’l-Hadisler*: 2012, 2013.

Yücel, Ekrem. “Dâru’l-Hadislerin Doğuşunu Hazırlayan Sebepler”. *Hadis Tetkikleri Dergisi*, 2015, 13/1, 95-115.

Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn. *Târîhu'l-İslâm ve veşeyâtü'l-meşâhîr ve'l-a'lâm*. thk. Beşşâr Avvâd. 15 Cilt. Tunus: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1423/2003.

